

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ
В ІСТОРІЇ КРАЇН СВІТУ

Збірник наукових праць

За загальною редакцією С.В. Толстова

КИЇВ 2021

3. Bell D. *The End of Ideology : On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* . 2nd ed. Cambridge ; London : Harward University Press, 1988. 540 p.
4. Keohane R., Nye J. *Power and Interdependence*. 2nd ed. N.Y. : Harper Collins Publ., 1989. 315 p.
5. Hoffman F. *Conflict in the 21 st Century: The Rise of Hybrid War*. Arlington : Potomac Institute for Policy Strategies, 2007. 72 p.
6. Mandell L. The Third Wave of Globalization Theory. *International Studies Review*. 2007. Vol. 9. No. 2. P. 173-196.
7. Rácz A. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. *The Finnish Institute of International Affairs*. 2015. URL: http://www.fiia.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/
8. За матеріалами: *Гібридна війна*. URL: <https://tribuna.pl.ua/news/5-oznak-gibridnoyi-vijni>; http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220; <https://tyzhden.ua/World/222024>
9. *Світова гібридна війна: Український фронт* / Гол. ред. В.П. Горбулін. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
10. Сальников В. И. ЛНР и ДНР: в поисках методологии исследования. *Журнал исторических, политологических и международных исследований*. 2016. № 3 (59). С. 89-95.
11. Дудчак А. В., Маначинский А. Я. *Третья мировая: «Демократическая» война, как механизм ненасильственного передела мировых ресурсов*. К. : ЧП «Золотые ворота», 2011. 293 с.
12. *Военная сила в международных отношениях. Учебное пособие* / Под общ. ред. В. И. Анненкова. М. : Русавиа, 2009. 490 с.

УДК 327.5

Толстов С. В.

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ США ЗА ЧАСІВ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Після Другої світової війни європейська політика США формувалася під впливом декількох взаємопов'язаних і умовно симетричних факторів, таких як загострення геополітичних протиріч з СРСР, який консолідував сферу впливу в Центральній Східній Європі, прагнення до домінування, в рамках якого адміністрація США відмовилася від ізоляціонізму й проголосила доктрину глобального лідерства, та вплив німецької проблеми, яка стала основним каталізатором напруженості у відносинах між Сходом і Заходом.

Поряд з проголошенням довгострокової стратегічної мети підризу радянської системи, політика США в Європі передбачала стабілізацію ліберальних демократій в країнах Західної Європи і запобігання приходу комуністів до влади в цих країнах. Іншим важливим напрямком було гальмування «радянзації» країн Центральної і Східної Європи і підтримка в них антикомуністичних сил. Утримуючись від прямої військової конфронтації з

СРСР, адміністрації США активно протидіяли радянському впливу і розглядали ініціативи СРСР в дусі мирного співіснування як тактичний прийом, спрямований на ослаблення західних спільнот і блокових структур.

Ключові слова: стратегія, зовнішня політика, «холодна війна», стримування, блокова політика, США, СРСР.

Tolstov S.V. Европейская стратегия США во время «холодной войны».

После Второй мировой войны европейская политика США формировалась под влиянием нескольких взаимосвязанных и условно симметричных факторов, таких как обострение геополитических противоречий с СССР, который консолидировал сферу влияния в Центральной Восточной Европе, стремление доминированию, в рамках которого администрация США отказалась от изоляционизма и провозгласила доктрину глобального лидерства, и влияние германской проблемы, которая стала основным катализатором напряженности в отношениях между Востоком и Западом.

Наряду с провозглашением долгосрочной стратегической цели подрыва советской системы, политика США в Европе предполагала стабилизацию либеральных демократий в странах Западной Европы и предотвращение прихода коммунистов к власти в этих странах. Другим важным направлением было торможение «советизации» стран Центральной и Восточной Европы и поддержка в них антикоммунистических сил. Воздерживаясь от прямой военной конфронтации с СССР, администрации США активно противодействовали советскому влиянию и рассматривали инициативы СССР в духе мирного сосуществования как тактический прием, направленный на ослабление западных сообществ и блоковых структур.

Ключевые слова: стратегия, внешняя политика, «холодная война», сдерживание, блоковая политика, США, СССР.

Tolstov S.V. U.S. European strategy during the Cold War.

After World War II, the American policy towards Europe was shaped by several interrelated and symmetric factors, such as the exacerbation of geopolitical contradictions with the USSR, which consolidated its sphere of influence in Central Eastern Europe, the desire for domination, within which the U.S. administrations abandoned isolationism and proclaimed the doctrine of global leadership, and the impact of the German problem, which became the main catalyst for tensions between the East and the West.

Along with the proclamation of a long-term strategic goal of undermining the Soviet system, the U.S. policy in Europe aimed at stabilising the liberal democracies in Western Europe and prevention of the admission of communists to power. Another important direction was the inhibition of Sovietisation of the countries of Central and Eastern Europe and support of the local anti-communist circles. Refraining from direct military confrontation with the USSR, the U.S. administrations obstructed its external influence and treated the Soviet initiatives of peaceful coexistence as a tactical technique aimed at weakening the Western communities and bloc structures.

Keywords: strategy, foreign policy, Cold War, containment, bloc politics, USA, USSR.

Після Другої світової війни США і СРСР вступили в затяжну «холодну війну», яка пройшла декілька етапів, позначених загостренням і послабленням конфронтаційних тенденцій. Абсолютною кульмінацією «холодної війни» вважається Карибська ракетна криза 1962 р., під час якої хаотичні рішення керівництва обох сторін загрожували їх втягненням до спіралі ескалації, що могла призвести до ядерного конфлікту.

Погіршення відносин між колишніми союзниками у Другій світовій війні було спричинено низкою проблем, включаючи невирішені питання повоєнного врегулювання в Європі, спроби політичного тиску СРСР на Туреччину, загострення «Берлінського питання», а також війну в Кореї. Ці чинники призвели до того, що внаслідок розширення і стабілізації впливу СРСР у Східній Європі та укладення союзу між СРСР і КНР Радянський Союз почав розглядатися політичною елітою США як цілком реальна загроза, не менша за ту, яку раніше становила нацистська Німеччина.

Постановка проблеми. Закінчення війни в Європі було ознаменовано диференціацією країн континенту за соціально-економічними і політико-ідеологічними ознаками, спричиненою встановленням зон військово-політичного контролю і розподілом сфер впливу між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції. Застосування керівництвом США та СРСР альтернативних європейських стратегій перетворило Європейський континент на театр гострого суперництва, геополітичної конкуренції та військового протистояння.

Поступове загострення протиріч між провідними державами-переможцями відбувалося впродовж доволі нетривалого перехідного періоду, позначеного становленням нової, біполярної міжнародної системи. Головними ознаками біполярної системи міжнародних відносин були домінування двох основних центрів сили, формування антагоністичних військово-політичних союзів, гостра конкуренція політико-ідеологічних проєктів та зрештою посилення військово-політичної напруженості в Європі, яка вважалася головним театром «холодної війни». Періодичні спроби наддержав розширювати свої зони політичного впливу і військово-стратегічного контролю стосувалися переважно позаєвропейських географічних ареалів, що спричиняло виникнення нових потенційних театрів радянсько-американського протистояння.

Мета статті становить виявлення цілей, форм і способів реалізації політичної стратегії США в Європі у період «холодної війни».

Геополітичний підсумок Другої світової війни полягав у примусовому розмежуванні Європи на дві групи держав з різним суспільно-політичним ладом. На загал учасники протилежних таборів опинилися перед вибором між відвертим суперництвом з важкопередбачуваними наслідками та помірно регульованими відносинами напруженості з епізодичними випадками

загострення та ескалації. Усвідомлення відносної рівноваги сил та нарощування арсеналів ядерної зброї змушували обидві сторони за мовчазною згодою не порушувати певні межі, аби взаємне суперництво не досягало фази прямих загроз застосування військової сили.

Звершення Другої світової війни продемонструвало наочне зміцнення економічних і політичних позицій США, які забезпечували до 60% промислового виробництва капіталістичних країн, бл. третини світового експорту та володіли 2/3 золотих запасів. Основними маркерами повоєнної стратегії США стали проголошення доктрини Трумена (12 березня 1947 р.) і «програми відродження Європи», відомої як план Маршалла (5 червня 1947 р.). Відмова від довоєнної політики ізоляціонізму супроводжувалася розробкою глобальної стратегії американського лідерства, яка втілювалася з використанням комплексу політичних, економічних, військових, психологічних та інших інструментів і методів, спрямованих на усунення СРСР в якості основної геополітичної перешкоди.

В період 1947-1991 рр. міжнародні відносини між СРСР та колишніми західними союзниками по антигітлерівській коаліції характеризувалися як стан «холодної війни», яка поступово загострювалася внаслідок прояву політичних, економічних та ідеологічних протиріч, обумовлених різними інтересами та підходами до врегулювання основних питань європейського повоєнного устрою.

Феномен «холодної війни» є специфічною формою тривалих відносин конфронтаційного типу між країнами, які перебувають у стані постійного конфлікту, хоча й утримуються від прямого застосування збройних методів протиборства. Попри визнання комплексної природи явища «холодної війни», в макроісторичному контексті це поняття розглядається багатьма дослідниками як споріднене з проголошенням і публічною артикуляцією політики стримування. Таке концептуальне тлумачення дозволяє перенести наголос на політичні протиріччя та геополітичні інтереси, відсунувши на другий план економіку та ідеологію. Водночас ряд дослідників вважають імперативом відносин «холодної війни» політико-ідеологічний чинник, який символізував зіткнення альтернативних проєктів світоустрою, натхненниками яких виступали США та СРСР. Утім це не обов'язково означає, що стан «холодної війни» потребує наявності таких передумов, як ідеологічна несумісність, оформлена у вигляді протилежних світоглядних систем і доктринальних документів. До того ж, як засвідчив пізніший досвід міжнародних відносин, ідеологічні розбіжності можуть часом відсуватися на другий план, будучи підпорядковані міркуванням геополітичної доцільності та стратегічної конфігурації. Або ж, в іншому випадку, в разі прагнення урядових кіл окремої країни до загострення відносин з опонентом, можуть спостерігатися свідомі спроби роздмухування ідеологічних протиріч як способу доктринального, законодавчого чи міжнародно-правового закріплення конфронтаційних відносин з метою політичної дискредитації, ослаблення та економічного виснаження опонента.

Серед пізніших спроб тлумачення смислу «холодної війни» 1947-1991 рр. доцільно згадати концепцію, згідно якої вона являла собою форму функціонування Ялтинсько-Потсдамської системи (або підсистеми) міжнародних відносин, котра створювала й підтримувала певний міжнародний порядок, а не руйнувала його, на відміну від пізніших численних регіональних конфліктів, які виникли й поширилися після деколонізації країн Азії та Африки. Як відзначав О.О. Чубар'ян, відповідне тлумачення «холодної війни» пов'язане з тим, що рішення, ухвалені в Ялті та Потсдамі були обумовлені потребою в злагоді, а ворожість і конфронтація розвинулися пізніше чи паралельно [1].

В умовах біполярного змагання війни в Кореї (1950-1953 рр.) та В'єтнамі (1965-1973 рр.) відгравали специфічну роль, адже вони відбувалися поза межами Європи як основного ареалу жорсткого, однак доволі статичного біполярного протиборства. Ці війни, що розпочиналися між місцевими клієнтами великих держав, згодом призводили до прямого залучення США та їх союзників, Китаю (у роки корейської війни) та супроводжувалися прихованою СРСР. При цьому така участь не обмежувалася лише військовими поставками та економічною допомогою. З одного боку розширена конфігурація учасників конфлікту створювала потенційну загрозу військового зіткнення головних супротивників, а з другого – змушувала СРСР і США дотримуватися певних негласних правил поведінки. Вони полягали в застосуванні запобіжників, покликаних не давати приводів для переростання регіональних конфліктів у пряме зіткнення наддержав.

В межах політологічного підходу структуру біполярної системи можна розглядати за критеріями жорсткості та гнучкості, тобто за ступенем політико-ідеологічної та військово-стратегічної згуртованості основних учасників, форм контролю їх поведінки з боку центрів сили та ознаками можливості автономної поведінки окремих країн, які були нерівномірно пов'язані з основними антагоністичними союзами або претендували на власну роль у якості автономних центрів сили.

Утім такий підхід не суперечить уявленням про те, що «холодна війна» охоплювала різні форми протиборства двох антагоністичних систем, включаючи геополітичну та ідеологічну конфронтацію, конкуренцію відмінних форм суспільної модернізації, способів життя та навіть умовні плани розбудови глобальних імперій.

Визначення цілей і пріоритетів

По закінченні Другої світової війни головними не вирішеними питаннями європейського устрою залишалися статус і політичний устрій Німеччини та Австрії, розділених на тимчасові окупаційні зони держав-переможців. В підході до німецького питання американське керівництво спочатку не мало концептуального плану його розв'язання й чіткого уявлення про місце Німеччини в повоєнному світі. Характеризуючи відносини між західними союзниками та СРСР у повоєнний період, Г. Кіссінджер відзначав,

що на відміну від У. Черчилля, який не припиняв інтриг проти радянської присутності в Центральній та Східній Європі, Г. Трумен був більш схильний порозумітися зі Сталіним. Перші гострі суперечності, які намітилися у відносинах між США і СРСР, Г. Кіссінджер пояснював тим, що Сталін не розумів значення моральних чинників у зовнішній політиці й не усвідомлював, чому адміністрація США приділяла настільки пильну увагу внутрішньому устрою східноєвропейських держав, які не становили для США очевидного стратегічного інтересу. Це зауваження насамперед стосувалося Польщі [2, с. 383-384].

Окрім цього Сталін у своїй дипломатії надавав перевагу позиції сили, а не слабкості. Адже «добровільні поступки, згідно уяви Сталіна, були визнанням власної вразливості, і будь-яку демонстрацію такого роду він сприймав як заклик до нових вимог і нового натиску». Тому позиція СРСР поєднувала свідоме перебільшення радянської могутності, войовничість та «систематичні спроби применшити могутність Америки» [2, с. 394]. На думку Г. Кіссінджера, Сталін повернувся до попередньої радянської зовнішньополітичної тактики й «вимагав плати за свої перемоги в єдиній валюті, яку він сприймав всерйоз, – у формі контролю над територіями. Від розумів, що таке угода, й був ладен брати участь у торгу, оскільки мова йшла про конкретні (quid pro quo) сфери впливу, або ж він міг торгувати комуністичним впливом у Східній Європі в обмін на конкретні вигоди на кшталт масованої економічної допомоги» [2, с. 384].

За свідченням американського посла в Москві А.Гаррімана, Сталіна дратувало втручання США в радянську політику щодо країн Східної Європи, які він вважав надзвичайно важливими з точки зору безпеки Росії (СРСР). Своєю чергою Сталін сприймав позицію США як спробу перешкодити встановленню нового геополітичного балансу, що виник завдяки присутності Червоної Армії в центрі Європейського континенту [3, р. 474].

Г. Кіссінджер вважав початок розподілу Європи на дві сфери впливу «прямим практичним результатом Потсдамської конференції». Такий перебіг на загал не відповідав інтересам політичних кіл США, які розраховували на домінуючі позиції в європейських справах у межах усього континенту. Проте у реальній політиці урядові кола США були змушені рахуватися з розстановкою сил. Тому від самого початку США стійко блокували претензії та вимоги СРСР, будь-то виплата репарацій з Німеччини, сприятливі для СРСР умови проходження через Чорноморські протоки, створення радянської військової бази в Дарданеллах, надання опіки над частиною італійських колоній (Тріполітанія) або визначення статусу колишніх союзників Німеччини (Італії, Болгарії, Угорщини, Румунії та Фінляндії). Такий підхід відображав претензії на роль гегемона у післявоєнному світі, які мали «монетизувати» величезний економічний потенціал США. Тому, зазначав Г. Кіссінджер, лідерів США і Великої Британії дивувала впертість Сталіна, який демонстративно відмовлявся визнавати перевагу США над СРСР, ослабленим

втратою десятків мільйонів життів і спустошенням третини території країни [2, с. 390].

Пояснюючи тодішню позицію СРСР, Г. Кіссінджер посилався на свою бесіду з А.Громико – незмінним міністром закордонних справ СРСР 1957-1985 рр., який наприкінці 1940-х рр. обіймав посаду заступника міністра. Розмова відбулася в 1989 р, вже після відставки А. Громико. Згідно спогадів А. Громико, приймаючи рішення розпочати блокаду Західного Берліна (25 червня 1948 р – 12 травня 1949 г.), Сталін, по-перше, вважав, що США ніколи не застосують ядерну зброю в зв'язку з Берліном. По-друге, якби США спробували провести конвой у Берлін по автостраді, Сталін був сповнений рішучості заблокувати його пересування силовим шляхом. Але якби справа дійшла до ризику прямої конфронтації, і США виявили б намір атакувати по всьому фронту, було схоже, що Сталін погодиться на врегулювання. За словами А. Громико, від самого початку радники попереджали Сталіна про можливу силову реакцію з боку США. Спочатку Сталін відкинув ці зауваження, однак згодом, зіткнувшись з загрозою війни, відіграв назад, скасувавши режим сухопутної блокади Західного Берліна [2, с. 392].

В цілому ж Берлінський криза 1948-1949 рр., яка стала першим прямим конфліктом між колишніми союзниками, закінчився поразкою радянської сторони. Москва була змушена погодитися на зняття блокади Західного Берліна на набагато гірших умовах, аніж ті, які були узгоджені в перебігу кризи в серпні 1948 р. Прямими наслідками блокади Західного Берліна стали прискорення переговорів про створення НАТО, які проходили з липня 1948 р. по 4 квітня 1949 р. і дуже коротке (до 23 травня 1949 р.) відтермінування проголошення ФРН у складі американської, британської та французької зон окупації [4, с. 47-48].

Оформлення позиції США щодо європейських проблем відбувалося під впливом чотирьох основних факторів, які окреслювали мотивацію політичних рішень і суттєво впливали на довгострокові цілі.

Серед них слід відзначити:

- Ухвалення рішення про зовнішню допомогу Греції і Туреччині задля їх політичної стабілізації та захисту від радянського впливу.
- Запровадження «плану Маршалла» (1948 р.).
- Берлінську кризу 1948 р.
- Створення постійно діючих військових союзів, спрямованих проти СРСР.

В березні 1947 р. Г. Трумен оприлюднив свою доктрину, згідно якої США виступили в ролі захисника «вільного світу» від зовнішнього примусу з боку тоталітарних режимів, політики залякування, агресії, зовнішнього тиску чи спроб захоплення вдали озброєною меншістю.

Реалізація концепції «підтримки вільних народів» включала масштабну програму допомоги США Греції та Туреччині, формування ФРН у складі трьох західних окупаційних зон, запровадження «плану Маршалла», створення НАТО і нарощування воєнних потенціалів.

Радіозвернення держсекретаря США Дж. Маршалла від 28 квітня 1947 р. містило констатацію, що Захід пройшов точку неповернення у відносинах з СРСР [2, с. 399-400; 5, с. 924].

Нове бачення міжнародного порядку, побудованого на принципах західної солідарності, доповнювалося згортанням переговорів з СРСР, усуненням комуністів з урядів західноєвропейських країн та впровадженням стратегії стримування, яка стала стрижнем позиції США та їх союзників упродовж всього періоду «холодної війни».

В оперативні плани зовнішньополітичної діяльності США включалися країни та регіони, розташовані в прямій близькості до радянських кордонів (Фінляндія, Скандинавія, Східна, Центральна й Південно-Східна Європа, Іран, Ірак, Туреччина, Афганістан, Сіньцзян, Маньчжурія) включно з тими, в яких залишалася радянська військова присутність.

Західні політики та військові посадовці свідомо перебільшували потенціал сухопутних сил СРСР, адже посилення на присутність радянських військ у Центральній Європі слугували головною мотивацією для формування військово-політичних блокових структур, а згодом і розгортання ядерних озброєнь у Європі. Натомість радянська ідеологічна доктрина «холодної війни» оперувала тезами про розкол світу «на два ворожі табори» – капіталістичний (імперіалістичний) і «антиімперіалістичний», які перебувають у стані перманентного змагання. Зазначена концепція була викладена у доповіді члена Політбюро і Секретаріату ЦК ВКП (б) А.А. Жданова «Про міжнародне становище» на нараді деяких комуністичних і робочих партій у Польщі восени 1947 р. та пізніших політичних документах, промовах і матеріалах ЗМІ [6].

Перемога КПК у громадянській війні в Китаї, проголошення КНР (1949 р.) та участь китайських військ у корейській війні тлумачилися політичними колами США як пряме підтвердження планів глобального комуністичного заклоту, що потенційно міг спричинити військове вторгнення радянських військ до Західної Європи. Десятиліття потому схожі настрої спостерігалися й під час в'єтнамської війни, яка подавалася ідеологічно заангажованими західними ЗМІ як спроба комуністів взяти під контроль країни Південно-Східної Азії.

В директиві Ради національної безпеки США № 68 (РНБ-68) від 14 квітня 1950 р. було приділено значну увагу оцінці планів головного супротивника. В підрозділі про «основний план» Кремля йшлося, що керівництво СРСР і міжнародного комуністичного руху планує «збереження та зміцнення своєї абсолютної могутності в Радянському Союзі і на територіях, що знаходяться зараз під їх контролем. ... Реалізація цього плану, на думку радянських лідерів, вимагає постійного розширення влади і повного знищення будь-якої дієвої опозиції. Таким чином, цей план передбачає або повалення, або знищення державного апарату і структури суспільства в країнах нерадянського світу, а також їх заміну на залежні від Кремля або їм контрольовані. В даний час вони намагаються здійснити цей план в Євразії.

Сполучені Штати, будучи основним центром концентрації сили на нерадянському просторі і оплотом опозиції радянській експансії, являють собою основного ворога комунізму. Отже, для забезпечення реалізації основоположного плану Кремля, їх цілісність і життєздатність повинні бути повалені або знищені будь-яким способом» [7].

Основний висновок директиви РНБ-68 полягав у тому, що плани і політика СРСР несумісні з політичною системою та цілями національної безпеки США. Аргументація цієї тези ґрунтувалася на декількох політично мотивованих оцінках і припущеннях:

- Стверджувалося, що нарощування Радянським Союзом своєї військової сили слугує засобом, який забезпечуватиме Москві спроможність реалізувати плани світового панування та нав'язати іншим державам, з використанням методів «холодної війни», порядок, який «зруйнує вільну й демократичну систему».

- Зосередження політики СРСР на використанні «економічних процесів для забезпечення (його) загальної потужності» втілювалося зокрема в «підвищенні військово-промислового потенціалу радянської системи».

- Потенційні військові можливості СРСР у прогнозах про можливість початку масштабної війни в Європі свідомо перебільшувалися з метою консолідації союзників США в Європі та обґрунтування збільшення військових витрат. При цьому радянська військова спроможність у поєднанні з набуттям СРСР доступу до ядерної зброї розглядалися як потужний засіб примусу, який полегшить СРСР реалізацію його планів й не дозволить «об'єктам радянської агресії» застосовувати свою силу у відповідь в якості засобу стримування.

- Перспектива радянського панування над територією Євразії «незалежно від того, чи буде воно досягнуто шляхом агресії або підіривними і політичними засобами», визначалась як неприйнятна для США зі стратегічної та політичної точок зору.

Виходячи з цих постулатів була сформульована низка пріоритетних стратегічних завдань США, у тому числі:

- Розвиток концепції стримування на основі переваг США у воєнній силі з урахуванням передумови, що військова потужність США мала відповідати їх міжнародним зобов'язанням.

- Формування міжнародного оточення, яке сприятиме виживанню та розквіту американської системи, що абсолютно відкидає ізоляціонізм.

- Підвищення спроможності союзників США мобілізувати свій потенціал в умовах загрози війни. З цією метою США передбачали надання своїм союзникам воєнної допомоги, обсяги якої, однак, були не повинні перешкоджати забезпеченню власних військових потреб американської наддержави.

- Курс на нарощування воєнного потенціалу США мав дозволити довести воєнну потужність до потрібного рівня, «оволодіти ініціативою в

холодній війні та значно відкласти, якщо не зупинити радянський наступ у ході (майбутньої) війни» [7].

В директиві РНБ-68 було зроблено припущення, що наявність у США та СРСР великих запасів атомної зброї може зіграти роль фактора, який не стримує, а провокує війну. Хоча ядерна війна розглядалася як цілком реалістична можливість, сама ідея «попереджувального удару» США по СРСР «в значенні військового нападу, не спричиненого військовим нападом на нас або наших союзників», вважалася неприйнятною ні за яких обставин. Очікувалося, що попри провокаційну поведінку радянської сторони, більшість американців вважатиме несподіваний напад на Радянський Союз неприпустимим: «... Шок, спричинений усвідомленням відповідальності за вчинення раптового нападу, може виявитися згубним для моралі народу. Багато хто буде сумніватися в справедливості такої війни і в тому, що всі розумні можливості для мирного врегулювання були сумлінно використані. ... Перемога в такій війні мало що нам дасть, якщо це взагалі можна буде вважати перемогою в фундаментальному ідеологічному конфлікті» [7].

З метою зменшити міць і вплив СРСР до такої міри, аби він «перестав становити загрозу для миру, національної незалежності і стабільності у світовій сім'ї націй», пропонувалося докорінно змінити модель міжнародних відносин, змусивши опонента підпорядковувати свої дії цілям і принципам Статуту ООН. В якості рекомендацій владним структурам США пропонувалося:

- домагатися виконання своїх основних завдань невійськовими методами;
- стимулювати зміни радянської системи політичними засобами;
- сприяти «поступовому видаленню неправомірно застосовуваної російської сили і впливу з регіонів, які ... розташовуються по периметру традиційних російських кордонів, і перетворенню держав-сателітів на незалежні від СРСР держави».

Жорсткий курс відносно СРСР не вимагав припинення переговорів, які подавалися як засіб, що сприяє нарощуванню сил, набуттю більш вигідних позицій в «холодній війні» і зниженню ризику реальної війни.

Кінцевою метою переговорів вважалося досягнення домовленості з Радянським Союзом (або державою чи державами-наступниками, котрі «будуть гарантувати мир в усьому світі»). Однак досягнення такої домовленості вважалося можливим лише в разі створення міжнародної політичної та економічної системи, яка «не залишить Кремлю найменшого шансу на здійснення свого плану по підпорядкуванню світу».

В разі незгоди СРСР підписати мирні договори з Японією, Німеччиною та Австрією висловлювалося міркування, що США та їх союзникам слід укласти з Японією, Західною Німеччиною та Австрією «сепаратні угоди, що дозволять залучити сили та ресурси цих країн на підтримку вільного світу». При цьому засоби політики СРСР вважалися такими, що «межують з

методами ведення відкритої війни» й потребують гідного опору з боку некомуністичних країн [7].

Отож загалом США визнавали пряму загрозу з боку СРСР в політико-ідеологічному конфлікті (через несумісність політичних систем і стратегій міжнародної поведінки) та розглядали методи політичної, економічної та психологічної війни з боку СРСР як загрозу позиціям США у світі [7].

Відзначимо, що початково Східна Європа як геополітичний регіон не становила для США особливого стратегічного значення. Її роль збільшилася в зв'язку зі створенням НАТО як постійно діючого, багатостороннього й безстрокового військового союзу, створеного в умовах мирного часу.

У перші повоєнні роки блокова політика США, насамперед у Європі, була спрямована на нейтралізацію територіального поширення комуністичної ідеології, зміцнення економік західноєвропейських країн з метою забезпечити їх здатність до колективної оборони, а також сприяння їх спроможності вирішувати свої внутрішні проблеми власними силами.

Створена в 1949 р. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) кардинально вплинула на перебіг міжнародних відносин у повоєнний період, заклавши підвалини блокового протистояння в Європі часів «холодної війни». Для капіталістичних країн Західної Європи створення багатосторонньої блокової структури становило принципово новий елемент політики, яка фактично продовжила практику коаліційних відносин воєнного часу на мирний період.

Зі свого боку, для країн радянської сфери впливу чинник союзницьких відносин визначався ступенем їх політичної гомогенності та ідеологічної спорідненості. Радянське керівництво розглядало встановлення контролю в країнах Східної Європи у подвійному сенсі – як фактор гарантування безпеки СРСР в європейському територіальному просторі (концепція «поясу безпеки») та як засіб поширення радянської моделі суспільних відносин з урахуванням місцевої специфіки. В питаннях ментально-ідеологічного оформлення нової зони радянського впливу використовувалися три окремих і нерівнозначних компоненти – забезпечення керівної ролі комуністичних / робітничих партій, встановлення моделі планової економіки (як уособлення формування політичного ладу «народної демократії») та, до певної міри, – використання матриці відновлення союзу слов'янських та/або балканських народів.

Своєю чергою позиція стосовно Німеччини стала головним елементом, який сприяв розробці «широкого підходу» США до європейської проблематики. Президенти Г. Трумен (1945-1953 рр.) та Д. Ейзенхауер (1953-1961 рр.) надавали перевагу сильній і згуртованій Західній Європі в межах розділеного континенту на противагу ідеї аморфної та слабкої Європи, в якій СРСР мав би змогу впливати на політичні процеси в різних країнах. Такий підхід повною мірою поширювався і на німецьке питання всупереч пропозиціям Сталіна про демілітаризовану й постійно нейтральну Німеччину. Хоча ініціатива створення постійного оборонного союзу належала країнам Західної Європи, у першу чергу Великій Британії та Франції, вирішальну роль

у визначенні конфігурації західних блокових структур відігравали США. При цьому лейбористський уряд Великої Британії виступав головним ініціатором і активним посередником при створенні трансатлантичного військово-політичного союзу.

Серед країн Західної Європи спочатку спостерігалися певні розбіжності щодо концепції військового будівництва та блокової політики в цілому. Першою спробою створення оборонного союзу в повоєнній Європі було укладення Брюссельського договору від 17 березня 1948 р. між Францією, Великою Британією та країнами Бенілюксу. Брюссельський договір, який проголосив заснування Західного союзу, передбачав спільне реагування на потенційне відновлення загрози з боку Німеччини та військову взаємодію з метою стримування можливої радянської агресії в Центральній Європі. У випадку збройного нападу чи агресії проти однієї чи декількох країн-учасниць договір передбачав надання їм військової підтримки на засадах колективної самооборони. Заснування Західного союзу продовжувало ідею Дюнкеркського пакту – першої повоєнної військово-стратегічної угоди, підписаної Францією та Великою Британією 1947 р. В 1954 р. на підставі Паризьких угод, які внесли зміни до Брюссельського договору, був створений Західноєвропейський союз – регіональне об'єднання, членами якого стали також ФРН, Італія, а згодом – і низка інших європейських членів НАТО.

В політичному контексті модель регіонального оборонного пакту країн Західної Європи на основі Західного союзу не влаштувала політичне керівництво США. Альтернативна французька модель у вигляді автономного Європейського оборонного співтовариства (з залученням ФРН) також не відповідала їх намірам. У підсумку рішення про створення НАТО і Західноєвропейського союзу (в якості підлеглого субрегіонального європейського об'єднання) стали компромісним варіантом, на який погодилися всі учасники переговорів – США і провідні країни Західної Європи.

Внутрішня структура військово-політичної взаємодії всередині НАТО сформувалася впродовж 1950-1952 рр. і з часом ставала лише більш деталізованою і розгалуженою. Військове планування НАТО, підпорядковане стратегії стримування СРСР, здебільшого зосереджувалося на превентивних операціях на випадок загострення військово-політичної ситуації на європейському театрі. Остаточне оформлення трансатлантичного військово-політичного альянсу відбулося лише зі вступом в НАТО ФРН (1955 р.) та відновленням її збройних сил. Вхід ФРН до групи основних партнерів США в межах НАТО супроводжувалося її ремілітаризацією. Важливою віхою в цьому процесі стала конференція дев'яти західних держав (США, Канади, Великої Британії, Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу) в Лондоні 28 вересня – 3 жовтня 1954 р., на якій було схвалено приєднання Західної Німеччини та Італії до Західного союзу й узгоджено створення на його основі Західноєвропейського союзу. В зв'язку з приєднанням ФРН до НАТО (6 травня 1955 р.) і Брюссельського пакту уряд ФРН зробив офіційну

заяву про те, що він не буде застосовувати військову силу для об'єднання Німеччини або зміни своїх зовнішніх кордонів, а також зобов'язується вирішувати будь-які спори з іншими країнами лише мирним шляхом.

Загалом, станом на середину 1950-х рр., європейська політика США набула цілком завершених рис. В її основу було покладено блоковий поділ Європи, закріплений включенням ФРН до Західноєвропейського союзу і НАТО водночас із припиненням окупаційного режиму на території Західної Німеччини. За цих обставин проблема укладення мирного договору з Німеччиною, дві окремі частини якої набули державного оформлення і мали різні політичні системи, втрачала сенс.

Утім, загалом європейська політика США була лише регіональним варіантом американської глобальної стратегії, яка відповідно до доктрини Г. Трумена ґрунтувалася на постулатах глобальної відповідальності та лідерства у «вільному світі». Однак при цьому європейський регіон традиційно посідав у стратегії США найважливіше, пріоритетне значення, попри поступове зростання ваги тихоокеанського та близькосхідного напрямів, позначених синхронним розгалуженням дипломатичних функцій і формуванням відповідних структур військового командування.

Еволюція східноєвропейської політики США у 1950-х – 1980-х рр.

Формально визнаючи Ялтинсько-Потсдамські домовленості про розподіл повоєнної Європи, в руслі практичної політики урядові структури США орієнтувалися на розхитування політичних систем країн радянського блоку. Такий підхід був спрямований на ослаблення впливу СРСР, «дерадянізацію» (de-Sovietisation) країн Центральної та Східної Європи, у першу чергу Чехословаччини, Польщі та Угорщини, та їх приєднання до західного світу. В якості програми-мінімум розглядалася модель «тітоїзації» східноєвропейських держав – встановлення в них непідконтрольних Москві перехідних режимів на зразок югославського. З цією метою передбачалося використання різних форм політичного, економічного, ідеологічного та психологічного впливу.

За президентства Г. Трумена, з 1948 р. основна увага зосереджувалася на економічних важелях – запровадженні торговельних перешкод та забороні експорту високотехнологічної продукції, потрібної для розвитку промислового та оборонного потенціалу країн радянського блоку. За адміністрації Д. Ейзенхауера східноєвропейська політика США зазнала суттєвих змін. Первинна концепція «стримування комунізму» була доповнена субрегіональною доктриною «звільнення», що проголошувала більш активну, наступальну політику західної спільноти щодо країн-сателітів СРСР [8; 9].

Лідери Республіканської партії схилилися до більш інтенсивного втручання в справи країн Центральної та Східної Європи, не відкидаючи за можливості навіть перегляду Ялтинських угод. Під час президентської передвиборної кампанії, у виступі на з'їзді Американського легіону (Нью-Йорк, 24 серпня 1952 р.) Д. Ейзенхауер закликав до нового «хрестового

походу» проти комунізму в дусі закликів Дж.Ф. Даллеса – його майбутнього державного секретаря (1953-1959 рр.) та ідеолога республіканської адміністрації. Д. Ейзенхауер і Дж.Ф. Даллес наголошували, що США ніколи не змиряться з радянською окупацією Східної Європи, й тому допомога «поневолеми народам» буде тривати до остаточного повалення «ярма російської тиранії». Водночас з метою заспокоєння американських союзників у Європі час від часу висловлювалися застереження про те, що уряд США вважає прийнятним лише мирні способи впливу на ситуацію в Східній Європі [10, р. 1].

Після заворушень у Східній Німеччині 16-18 червня 1953 р. Рада національної безпеки США ухвалила Директиву № 158 від 29 червня 1953 р. (European Satellites [incl. Poland]), яка конкретизувала засоби організації спротиву властям у країнах радянської сфери впливу. За цією директивою антивладні виступи, що готувалися за сприяння розвідувальних органів США, мали виглядати як спонтанні. Значна увага приділялася створенню підпільних воєнізованих організацій, здатних до тривалої участі в збройних зіткненнях з урядовими силами [11]. Показово, що напередодні антикомуністичного повстання в Угорщині восени 1956 р. Д. Ейзенхауер виступив з заявою, що повоєнний розподіл світу втратив актуальність.

Чергова критична ситуація у відносинах між Сходом і Заходом виникла восени 1956 р. в зв'язку зі збуренням внутрішньополітичного конфлікту в Угорщині. Початком «угорської революції» стали антиурядові мітинги з вимогами відновлення політичних свобод, проведення вільних виборів, виведення радянських військ та припинення постачання урану до СРСР. Під тиском протестувальників на посаді голови уряду було поновлено Імре Надя – прем'єр-міністра комуністичного уряду 1953-1955 рр., який вважався прибічником демократичних реформ.

28 жовтня І.Надь підтримав антикомуністичне повстання, створив коаліційний уряд, оголосив про розпуск правлячої Угорської партії трудящих, армії та початок переговорів з СРСР про виведення радянських військ.

В умовах громадянської війни І.Надь в своїй заяві від 1 листопада 1956 р. пообіцяв звільнення Угорщини від радянських військ, переорієнтацію економіки на Захід та вихід країни з Організації Варшавського договору. Водночас адміністрація Д. Ейзенхауера висловила загальну підтримку учасникам угорського повстання як борцям за свободу й закликала призначити прем'єром звільненого з в'язниці католицького кардинала, ультраконсерватора Йозефа Міндсенті. Однак у публічному виступі 27 жовтня держсекретар Дж.Ф. Даллес заявив, що пропонуючи допомогу східноєвропейським країнам, США імперативно не наполягають на зміні економічної системи й можуть задовольнитися «тітоїзацією» комуністичних режимів [12; 13].

На тлі Суецької кризи 29 жовтня – 5 листопада 1956 р. уряд СРСР за підтримки комуністичних лідерів країн-учасниць Організації Варшавського договору ухвалив рішення про військове придушення угорського повстання та

відновлення системи управління, яке покладалося на поспіхом створений 8 листопада уряд Яноша Кадара.

На тлі Суецької кризи, яка становила прямий виклик міжнародній стабільності, події в Угорщині мали відносно другорядне значення. Після вступу до Будапешта (4 листопада) радянські війська доволі швидко встановили контроль над містом, а члени уряду І.Надя сховалися в югославському посольстві.

5 листопада представники СРСР і США досягли порозуміння щодо конфлікту в зоні Суецького каналу. Тоді ж адміністрація Д. Ейзенхауера запевнила Москву, що оскільки в найближчому майбутньому не розглядає Угорщину у якості союзника, НАТО не приводитиме свої збройні сили у режим підвищеної готовності. Посол США в СРСР Ч. Болен одержав чітке доручення довести цю інформацію до радянського керівництва [14, с. 144-145].

Угорське повстання, яке продемонструвало потенційну можливість розпаду радянського блоку, стало стимулом для урядів США, ФРН та інших країн НАТО активізувати антикомуністичну пропаганду та посилити економічні обмеження проти країн «народної демократії». Їх сподівання на успіх антикомуністичних повстань були розвіяні лише після поразки «празької весни» 1968 р., невдача якої чітко довела, що керівництво СРСР здатне утримувати контроль без масового кровопролиття й не допустить розпаду Організації Варшавського договору.

Під час відносно нетривалого періоду розрядки міжнародної напруженості (1969-1979 рр.) уроки угорського повстання, Берлінської та Карибської криз схилили керівництво наддержав до більшої стриманості та обережності, що сприяло ширшому застосуванню несилових методів конфронтації у міжсистемному протистоянні. Це обумовило зацікавленість керівництва США в застосуванні диференційованого підходу до соціалістичних країн та пропагуванні мирних форм лібералізації політичних режимів у зоні радянського контролю. В цьому контексті доцільно відзначити зростання популярності ідеї фінляндизації країн Східної Європи, яка спиралася на позитивний досвід врегулювання австрійського питання (визнання суверенітету Австрії в поєднанні зі статусом постійного нейтралітету).

Черговий перегляд стратегії США щодо країн Східної Європи відбувся в умовах загострення американо-радянських відносин, пов'язаного з радянською інтервенцією в Афганістані та кризою політичного режиму в Польщі. Друга фаза «холодної війни», що почалася на завершальному етапі президентства Дж. Картера, стала головним маркером стратегії адміністрації Р. Рейгана (1981-1989 рр.).

В травні 1981 р. Р. Рейган проголосив, що Захід має не стримувати СРСР, а «трансформувати комунізм» як «похибку в історії людства» [15, р. 269-270].

В ряді тогочасних директив з національної безпеки були сформульовані завдання, що стосувалися нейтралізації радянського домінування, заохочення ліберальних перетворень і ринкових реформ, підтримки незалежних профспілок і розхитування Організації Варшавського договору [16; 17].

В директиві NSDD-75 про відносини з СРСР (US Relations with the USSR, 17 Jan. 1983) «радянський імперіалізм» визначався в якості головного супротивника, проти якого США мають використовувати будь-які наявні засоби, включаючи заохочення процесів внутрішньої демократизації, провокування суперечностей у відносинах з сателітами, використання тиску на СРСР шляхом надання підтримки моджахедам в Афганістані, конфронтацію з Кубою та радянськими союзниками в «третьому світі» [18].

В рамках диференційованого підходу використовувалися чинники зростання залежності країн східного блоку від торгівлі з країнами Заходу, кредитної залежності та зацікавленості у вступі до міжнародних економічних організацій. Технологічне відставання СРСР від Заходу, виснаження радянської економіки внаслідок прискорення гонки озброєнь та програш в економічному змаганні сприяли відмові радянського керівництва спочатку від глобального проекту насадження «некапіталістичної» моделі розвитку в «третьому світі», а згодом і від продовження військової присутності в країнах Східної Європи. Відмова М.С. Горбачова від «доктрини Брежнєва» стосовно країн радянського блоку призвела до хаотичного розпаду Організації Варшавського договору, яка офіційно припинила своє існування відповідно до протоколу, підписаного 1 липня 1991 р.

Спроби врегулювання спірних питань європейського устрою

В середині та другій половині 1950-х рр. США і СРСР виступали з гучними ініціативами з приводу роззброєння і контролю над озброєннями, які були підпорядковані різновекторним мотиваціям, таким як конкуренція ідеологій, здобуття прихильності громадської думки, збереження довіри з боку союзників та залучення на свій бік країн «третього світу».

За президентства Д. Ейзенхауера адміністрація США висунула ряд пропозицій, спрямованих на активізацію зовнішньополітичної пропаганди та перехоплення політичної ініціативи. В промові президента «Шанс для миру» (16 квітня 1953 р.), виголошеній на засіданні Американського товариства редакторів газет, були поставлені питання про обмеження гонки озброєнь, врегулювання конфліктів у Кореї та Індокитаї, підписання мирного договору з Австрією, повернення до проблеми статусу Німеччини й проведення вільних виборів у країнах Східної Європи.

Хоча промова Д. Ейзенхауера була співзвучна з принципом мирного співіснування й була передрукована в газеті «Правда», пункт про вільні вибори в країнах Східної Європи був неприйнятним для радянського постсталінського керівництва. Своєю чергою відновлення переговорів про врегулювання німецького питання вступало в суперечність з договором про створення Європейського оборонного співтовариства 1952 р. (ЄОС) за участю

Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембурга. Оскільки цей договір передбачав формування регіонального військового угруповання за участі ФРН, відновлення переговорів про об'єднання Німеччини, на думку держсекретаря Дж.Ф. Даллеса, напевно спричинило б зрив його ратифікації.

Переслідуючи довгострокову мету досягнення перемоги в «холодній війні», адміністрація Д. Ейзенхауера дотримувалася складної тактики, яка блокувала пропозиції з відновлення переговорів на рівні глав урядів чотирьох держав-переможниць у Другій світовій війні, й водночас мала сприяти зменшенню напруженості між сторонами глобального протистояння по головних спірних регіональних проблемах. Своєю чергою глави урядів СРСР Г.М. Маленков та Великої Британії У. Черчилль висловлювалися за зменшення міжблокової напруженості та організацію переговорів на рівні державного керівництва США, СРСР, Великої Британії та Франції.

В заявах Г.М. Маленкова ідея мирного співіснування пояснювалася прагненням СРСР вирішувати спірні питання за столом переговорів, «мирними засобами і на основі взаєморозуміння». Зі свого боку У. Черчилль висловлював припущення, що безпека Росії (СРСР) може бути узгоджена зі свободою й безпекою Західної Європи. У. Черчилль у промові в палаті громад 11 травня 1953 р. недвозначно закликав до негайного проведення міжнародної конференції на найвищому рівні заради розв'язання існуючих конфліктів, насамперед врегулювання в Кореї та вирішення австрійського питання [19, col. 895, 897].

У. Черчилль вказував на помилковість твердження, що «з Радянською Росією нічого не може бути вирішено, поки все не буде вирішено. Вирішення двох чи трьох наших труднощів було б важливим здобутком для кожної миролюбної країни. Наприклад, мир у Кореї, укладення Австрійського договору: це може призвести до полегшення наших відносин на найближчі декілька років, що само по собі може відкрити нові перспективи безпеки та процвітання всіх держав і кожного континенту» [19, col. 895]. Така конференція на найвищому рівні «повинна відбутися між провідними державами без тривалої затримки. Ця конференція не повинна перекиватися жорстким порядком денним або перетворюватися на лабіринти ... технічних деталей». Участь у конференції має приймати «якомога менша кількість держав та осіб. Вона повинна передбачати певну міру неформальності та ще більшу міру конфіденційності й замкнутості. Цілком може бути, що жодних жорстких угод досягти не вдасться, але серед тих, хто збереться разом, може виникнути загальне відчуття, що вони могли б зробити щось краще, ніж розривати людство, включаючи їх самих, на частини» [19, col. 897].

Й хоча під час тристоронньої зустрічі лідерів США, Великої Британії та Франції на Бермудах (04-07.12.1953 р.) Д. Ейзенхауер відхилив «сепаратну ініціативу» У. Черчилля про нормалізацію відносин з радянським блоком, під час «відлиги» 1950-х рр. відбулась низка міжнародних зустрічей і раундів переговорів на рівні міністрів закордонних справ і глав держав та урядів

США, СРСР, Великої Британії та Франції. Серед з них слід відзначити найважливіші наради та зустрічі, в т.ч.:

- Наряду міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції (Берлін, 25.01 – 18.02.1954 р.).

- Женевську конференцію міністрів закордонних справ СРСР, КНР, Великої Британії, США і Франції за участі представників КНДР, Республіки Корея, ДРВ, Південного В'єтнаму, Лаосу та Камбоджі (26.04-21.07.1954 р.).

- Наряду глав урядів СРСР, США, Великої Британії та Франції (Женева, 18-23.07.1955 р.).

- Наряду міністрів закордонних справ США, СРСР, Великої Британії та Франції (Женева, 27.10-16.11.1955 р.).

Наслідком цих зустрічей і переговорів стало підписання Женевських угод про завершення колоніальної війни Франції в Індокитаї, рішення про розділення і демілітаризацію В'єтнаму, нейтралітет Лаосу і Камбоджі та врегулювання австрійського питання на засадах Державного договору від 15.05.1955 р., що обумовлював розвиток Австрії як незалежної, демократичної, постійно нейтральної держави.

Утім ослаблення міжнародної напруженості мало частковий і хиткий характер, адже період 1954-1955 рр. був позначений відносно синхронною консолідацією блокових структур. 23 жовтня 1954 р. в Парижі був підписаний комплекс угод, за якими західнонімецька армія (Бундесвер) увійшла до західних військових структур, що супроводжувалося припиненням окупаційного режиму на території ФРН. Після вступу ФРН до НАТО питання про укладення мирного договору з Німеччиною втратило актуальність. Зміст німецького питання тепер зводився до співіснування двох державних утворень з різним суспільним ладом. В другій половині 1950-х рр. США та їх союзники відхилили пропозиції НДР (червень 1957 г.) про створення конфедерації двох німецьких держав та СРСР про врегулювання статусу Західного Берліну (1958 г.).

Період «відлиги» супроводжувався масованим розгортанням ядерних озброєнь США у країнах Західної Європи та Туреччині. Відповідне рішення адміністрації Д. Ейзенхауера, ухвалене в липні 1953 р., мотивувалося компенсацією переваги СРСР у звичайних озброєннях.

У грудні 1957 г. Рада НАТО ухвалила рішення про розміщення американської тактичної ядерної зброї на території європейських країн-членів альянсу, хоча перевезення цих озброєнь до ФРН розпочалося з вересня 1953 р. Розгортання тактичних ядерних озброєнь в арміях країн НАТО обумовило постановку питання про їх подвійне підпорядкування (концепція nuclear sharing). Це питання зводилося до розподілу відповідальності в ухваленні рішень про застосування зброї між вищим військовим керівництвом США та/або НАТО і командуванням місцевих військових підрозділів. В технічному відношенні можливість використання ядерних боезарядів забезпечувалася подвійною системою активації їх кодів і замків.

В 1962 р. Меморандум про заходи в сфері національної безпеки № 160 (Permissive Links for Nuclear Weapons in NATO) передбачав, що вся ядерна зброя, що знаходилася в арміях європейських членів НАТО, має бути оснащена механічними чи електромеханічними «запобіжними замками» (Permissive Action Link, PAL).

Питання про подвійне підпорядкування ядерної зброї США в Європі стало предметом радянсько-американських переговорів з проекту Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Так, у листі президента Л. Джонсона голові Ради Міністрів СРСР О.М. Косигіну (вірогідна дата – січень 1966 р.) з боку США було висловлено зобов'язання не розповсюджувати ядерну зброю й не передавати національний контроль над американським ядерним озброєнням будь-якій країні, включаючи ФРН.

Станом на середину 1960-х рр. це питання було формально вирішено при узгодженні статей 1 і 2 проекту Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Погодивши зміст їх формулювань, адміністрація Л. Джонсона фактично спростувала контроль над американськими ядерними силами з боку командування НАТО або окремих країн-членів, що становило предмет суперечок з середини 1950-х рр.

Намагаючись перехопити політичну ініціативу, на Берлінській нараді міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954 р. керівництво СРСР запропонувало скликати загальноєвропейську нараду з питань безпеки. Позиція СРСР поєднувала конфронтаційний підхід (засоби тиску й політику з позиції сили) з деклараціями про мирне співіснування між двома системами. В першому випадку відповіддю на Паризькі угоди 1954 р. стало підписання Варшавського договору від 14 травня 1955 р., який оформив військовий союз СРСР і країн «народної демократії». У другому випадку жестом радянського керівництва, що символізував зацікавленість у зменшенні міжнародної напруженості, стала ідея підписання договору про колективну безпеку в Європі [21].

Радянський проект передбачав, що європейські держави, які визнають цілі договору, включаючи НДР і ФРН, візьмуть на себе зобов'язання утримуватися від нападу один на одного, від загрози силою та її застосування. Принцип колективної безпеки полягав у тому, що збройний напад на одну або декілька держав-учасниць договору мав розглядатися як напад на всіх учасників договору. В такому разі учасники договору в порядку здійснення ними права на індивідуальну або колективну самооборону мали надавати допомогу державі або державам, які зазнали нападу [22].

Спочатку СРСР пропонував надати США лише статус спостерігача, однак вже в березні 1954 р. погодився на їх повноцінне залучення до гарантійного пакту. Паралельно радянське керівництво висунуло відверто демагогічну пропозицію про вступ СРСР до НАТО.

Радянські пропозиції подавалися як альтернатива ремілітаризації Західної Німеччини. В 1955 р. СРСР пропонував поетапне створення європейської системи колективної безпеки в якості передумови возз'єднання

Німеччини як країни з нейтральним статусом. Натомість західні держави наполягали на врегулюванні німецького питання на підставі «плану Ідена», який передбачав проведення вільних виборів, скликання Національних зборів, складання й ухвалення конституції, створення загальнонімецького уряду та підписання мирного договору. При цьому об'єднана Німеччина мала перебрати на себе зобов'язання ФРН, а СРСР у якості компенсації могли бути запропоновані певні «гарантії безпеки».

На Женевській нараді глав урядів 18-23 липня 1955 р. США, Велика Британія і Франція ігнорували радянські пропозиції щодо Загальноєвропейського договору з подальшими далекосяжними кроками, такими як виведення іноземних військ з територій країн-учасниць, розпуск воєнних блоків та створення демілітаризованої нейтральної зони в центрі Європи. Водночас у ході наради обговорювалися питання про контроль над озброєннями. З цього приводу лідери Великої Британії та Франції висловили зацікавленість у створенні «зони зменшеної напруженості» в Європі. Суттєвий конструктивний зміст мала ідея британського прем'єра Е. Ідена (міністр закордонних справ і заступник прем'єра у 1951-1955 рр., прем'єр-міністр у 1955-1957 рр.) укласти угоду про обмеження кількості військ та озброєнь в обох частинах Німеччини включно з системою взаємних інспекцій збройних сил обох блоків [23].

В ході наради Д. Ейзенхауер запропонував принцип «відкритого неба», який передбачав безперешкодну аерофотозйомку територій СРСР і США як спосіб інспекції важливих військових об'єктів. Хоча голова Ради Міністрів СРСР М. Булганін (1955-1958 рр.) висловив зацікавленість в обговоренні пропозиції американської сторони, перший секретар КПРС М. Хрущов відкинув цю ідею. Втім, всупереч позиції Москви, адміністрація США санкціонувала розвідувальні стратосферні польоти літаків Lockheed U-2 над територією СРСР, що означало порушення радянського повітряного простору. Збиття американського розвідувального літака 1 травня 1960 р. стало початком гучного скандалу, який призвів до зриву наради глав урядів чотирьох великих держав 15 травня 1960 р. та нового спалаху конфронтації.

Відновлення процесу розрядки міжнародної напруженості відбулося лише наприкінці 1960-х рр. в формі переговорів про обмеження гонки озброєнь і підготовки загальноєвропейської конференції з питань європейської безпеки. Скликанню наради з питань безпеки і співробітництва передував перегляд «східної політики» ФРН, проголошений канцлером ФРГ В.Брандтом (1969-1974 рр.), який супроводжувався визнанням НДР, укладенням Чотирьохсторонньої угоди по Берліну та підписанням договорів з СРСР, Польщею і Чехословаччиною, які визнавали їх повоєнні кордони та символізували припинення стану війни з Німеччиною.

В цьому контексті підписання Заключного акту Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі стало символом проміжного й часткового врегулювання протиріч між Сходом і Заходом. Утім, спроба стабілізації біполярної системи на засадах проголошення мирного співіснування, не

призвела до завершення «холодної війни». Гельсінкський Заключний акт набув характеру рамкової міжблокової угоди, яка декларувала принципи європейської безпеки, засвідчила визнання політичних реалій, розмежування сфер впливу та зміцнення засобів довіри. Водночас підписання цього документу стало поштовхом до активізації ідеологічного змагання двох суспільних систем, поновлення гонки озброєнь і перенесення радянсько-американської конфронтації на країни «третього світу».

З точки зору політики США розрядка не вважалася фактором, який обмежує стратегічну мету глобального домінування. Впливові політичні кола з обох боків сприймали розрядку як складну шахову партію, в якій не може бути «нічийного», або взаємовигідного результату.

Нова фаза «холодної війни» наприкінці 1970-х рр. супроводжувалася загостренням американо-радянського суперництва у військовій та політичній сферах, консолідацію НАТО, відновленням ідеологічного протистояння, застосуванням методів гібридної війни, масованої пропаганди та психологічних операцій. Поглиблення кризи в економіці СРСР та його східноєвропейських союзників, яка супроводжувалася внутрішньою демократизацією політичних систем, прискорило розпад соціалістичного блоку, а згодом і саморозпуск СРСР. Й хоча на певному етапі припинення «холодної війни» вважалося можливим на засадах двосторонніх домовленостей між США та СРСР, досягнутих під час зустрічі Дж.Буша-старшого і М.С.Горбачова на Мальті (2-3 грудня 1989 р.), самоусунення Радянського Союзу як політичної реальності зробило США одноосібним переможцем у понад 40-річному політико-ідеологічному протистоянні.

Висновки

1. Європейська політика США формувалася під впливом реалій «холодної війни», які визначали розподіл континентального простору на сфери переважного впливу СРСР і США. Загострення конфронтації впродовж першої декади «холодної війни» супроводжувалося суттєвим скороченням проміжної, буферної смуги нейтральних і позаблокових країн.

2. В руслі своєї глобальної стратегії правлячі кола США в якості головної мети проголосили протидію комунізму, що обумовлювало більш чи менш послідовну конфронтаційну політику відносно СРСР і країн «народної демократії».

3. Основні цілі європейської стратегії США втілювалися в створенні блоку НАТО, який передбачав військово-стратегічну присутність і контроль США в євроатлантичному геополітичному регіоні.

4. Протидія впливу СРСР і усунення лівих від влади в країнах Західної Європи обумовили підтримку США проекту європейської інтеграції, яка сприяла прискоренню розвитку економік західноєвропейських країн і зближенню їх політичних систем.

5. В східноєвропейській політиці США домінував диференційований підхід, який включав сприяння внутрішній опозиції, заохочення лібералізації

та дистанціювання політичних кіл країн регіону від СРСР і структур Варшавського договору.

6. З метою переконання радянського керівництва в доцільності політичних поступок висувалися ідеї фінляндизації східноєвропейських країн та відновлення їх самостійності в сфері міжнародних відносин. З початку 1950-х рр., починаючи від адміністрації Д. Ейзенхауера, надавалися запевнення щодо нерозширення НАТО в разі виведення військ СРСР з країн Центральної та Східної Європи та розпуску радянського блоку.

7. Успішна реалізація європейської політики США була забезпечена низкою важливих чинників, включаючи виснаження радянської економіки внаслідок санкційних обмежень і маніпулювання цінами на енергоносії, ментальну перемогу західних споживчих стандартів і способу життя, прихід до влади в СРСР політичного угруповання, зорієнтованого на ідеалістичне сприйняття міжнародних реалій та свідомі геополітичні поступки на користь західних структур.

8. Динамічні зміни в Східній Європі 1989-1990 рр., позначені стрімкою кризою комуністичних режимів, завершилися розпадом СРСР і зникненням біполярної міжнародної системи. Менше ніж через три роки після розпаду СРСР, у 1994 р. адміністрація США відмовилася від попередніх обіцянок про нерозширення НАТО. Такі дії мотивувалися посиленнями на зміну міжнародних реалій, прагненням до геополітичного реваншу, вимогами урядів самих країн Центральної та Східної Європи про надання гарантій безпеки, тиском з боку відповідних емігрантських громад у США та намірами продовження політики стримування щодо Росії.

Список використаних джерел і літератури:

1. Чубарьян А.О. Послесловие. *Холодная война 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. статей.* Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. М. : Олма-Пресс 2003. С. 622-631.
2. Киссинджер Г. *Дипломатия.* Пер. В. Львова. М. : Ладомир, 1997. 848 с.
3. Harriman W.A., Abel E. *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941-1946.* N. Y. : Random House, 1975. 595 p.
4. Батюк В.И. *Холодная война между США и СССР (1945-1991 гг.): очерки истории.* М. : Весь мир, 2018. 336 с.
5. Радиообращение от 28 апреля 1947 г. *Бюллетень государственного департамента США.* Т. XVI. № 410.
6. Из доклада А.А. Жданова «о международном положении» на первом совещании коминформа. 25.09.1947. Док. № 52. *Личный архив А.Н. Яковлева.* URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/69358>
7. Директива СНБ-68. 14 апреля 1950 г. URL: <http://www.grinchevskiy.ru/1945-1990/direktiva-snb-68.php>

8. Bose M. *Shaping and Signaling Presidential Policy: The National Security Decision Making of Eisenhower and Kennedy*. College Station, TX : Texas A&M University Press, 1998. 200 p.
9. Divine R.A. *Foreign Policy and U.S. Presidential Elections, 1952-1960*. New York : New Viewpoints, 1974. 359 p.
10. Hagerty J.A. Eisenhower here for major speech on foreign policy; Second Formal Address Since His Nomination to Be Given Before the Legion. *The New York Times*. 1952. Aug. 25.
11. National Security Council Report, NSC 158, 'United States Objectives and Actions to Exploit the Unrest in the Satellite States'. June 19, 1953. *Wilson Center. Digital Archive: International History Declassified*. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/>
12. Стыкалин А.С. Восточная Европа в системе отношений Восток - Запад (1953 – начало 1960-х гг.). *Холодная война 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. статей*. Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. М. : Олма-Пресс 2003. С. 487-542.
13. Стыкалин А.С. Кардинал Миндсенти. *Вопросы истории*, 2013. № 7. С. 38-58.
14. Стыкалин А.С. *Прерванная революция: Венгерский кризис 1956 года и политика Москвы*. М.: Новый хронограф, 2003. 320 с.
15. Fischer B. A. U.S. Foreign Policy under Reagan and Bush. *The Cambridge History of the Cold War. Vol. III*. Leffler M.P., Westad O.A. (eds.). Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 688 p.
16. National Security Decision Directive 54 (NSDD-54). United States Policy toward Eastern Europe. September 2, 1982. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-54.pdf>
17. National Security Decision Directive 133 (NSDD-133). United States Policy toward Yugoslavia. March 14, 1984. URL: <http://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-133.htm>
18. National Security Decision Directive 75 (NSDD-75). U.S. Relations with USSR. January 17, 1983. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-75.pdf>
19. UK Parliament. *Hansard. House of Commons. Parliamentary Debates*. Foreign Affairs. 11 May 1953. Vol. 515. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1953-05-11/debates/ddda8d54-fb6e-4e80-83f2-0100f62b7e26/ForeignAffairs>
20. Letter From President Johnson to Chairman Kosygin, Washington, undated. *FRUS*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v11/d116>
21. Егорова Н.И. Европейская безопасность, 1954—1955 гг.: поиски новых подходов. *Холодная война 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. статей*. Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. М. : Олма-Пресс 2003. С. 455-486.
22. Проект общеевропейского договора о коллективной безопасности в Европе. Основные принципы (извлечение). *Правда*. 1954. 11 февраля.

23. Записка МИД СССР в ЦК КПСС «Планы западных держав в отношении создания “зоны уменьшенной напряженности в Европе”». 18.10.1955. *Российский государственный архив новейшей истории*. Ф. 89, п. 70, д. 1, л. 2.
24. Кол Дэвис: Как инцидент с Пауэрсом отодвинул конец «холодной войны». *Российская газета*. 28.04.1995. URL: <https://rg.ru/1995/04/28/pauers.html>

УДК 327.7:061.1ЄС

Фесенко М.В.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ЄВРОПІ НА РОЗВИТОК ПРОЦЕСІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Доведено, що міжнародно-політична ситуація в Європі, що склалась після Другої світової війни сприяла розвитку процесів європейської інтеграції. У другій половині ХХ ст. в Західній Європі вже були в повній мірі необхідні для початку інтеграційного процесу матеріальні (економічні та географічні), цивілізаційні та політичні передумови для посилення інтеграційних процесів. Інтеграційні об'єднання, створені на Заході європейського континенту в 50-і рр. ХХ ст., перетворилися в найважливіший фактор сучасного світового розвитку. Інтеграційні процеси в Європі, що призвели до виникнення ЄС, з одного боку, є об'єктивним результатом розвитку західної цивілізації, а з іншого - відповіддю на виклики сучасності, насамперед глобалізації.

Ключові слова: інтеграція, Європа, Друга Світова Війна, ЄОВС, ЄЕС, ЄАВТ, ЄС.

Фесенко М.В. Влияние международно-политической ситуации в Европе на развитие процессов европейской интеграции.

Доказано, что международно-политическая ситуация в Европе, которая сложилась после Второй мировой войны способствовала развитию процессов европейской интеграции. Во второй половине ХХ в. в Западной Европе уже были в полной мере необходимые для начала интеграционного процесса материальные (экономические и географические), цивилизационные и политические предпосылки для усиления интеграционных процессов. Интеграционные объединения, созданные на Западе европейского континента в пятидесятых гг. ХХ в., превратились в важнейший фактор современного мирового развития. Интеграционные процессы в Европе, привели к возникновению Евросоюза, с одной стороны, являются объективным результатом развития западной цивилизации, а с другой - ответом на вызовы современности, прежде всего глобализации.